

Príspevek k osídlení Opatovic nad Labem ve 13. století

Contribution to the settlement of Opatovice nad Labem in the 13th century

Radek Bláha – Jiří Sigl

Abstrakt

Príspevek se zabývá stručným vyhodnocením dosavadních středověkých nálezů z Opatovic. Hlavní náplní je popis nálezové situace při stavbě haly v intravilánu obce u kostela sv. Vavřince. Získaný soubor keramiky lze datovat nejspíše do poloviny 13. století.

Abstract

The aim of this paper is to assess the present medieval finds from Opatovice. The main part describes the site situation during the building of a shed in the urban area near the church of St Lawrence. The excavated pottery assemblage may be most likely dated to the half of the 13th century.

Klíčová slova: Opatovice nad Labem – klášter – 13. století – osteologie

Key words: Opatovice nad Labem – monastery – 13th century – osteology

Opatovice nad Labem a jejich okolí patří k místům, kterým jubilat věnoval dlouhodobě značnou odbornou pozornost. S jeho jménem je spojen zejména výzkum polykulturní lokality v pískovně při jihovýchodním okraji intravilánu, ale i dalších míst na katastru obce a v jejím okolí (viz níže, dále např. *Vokolek 1962a*).

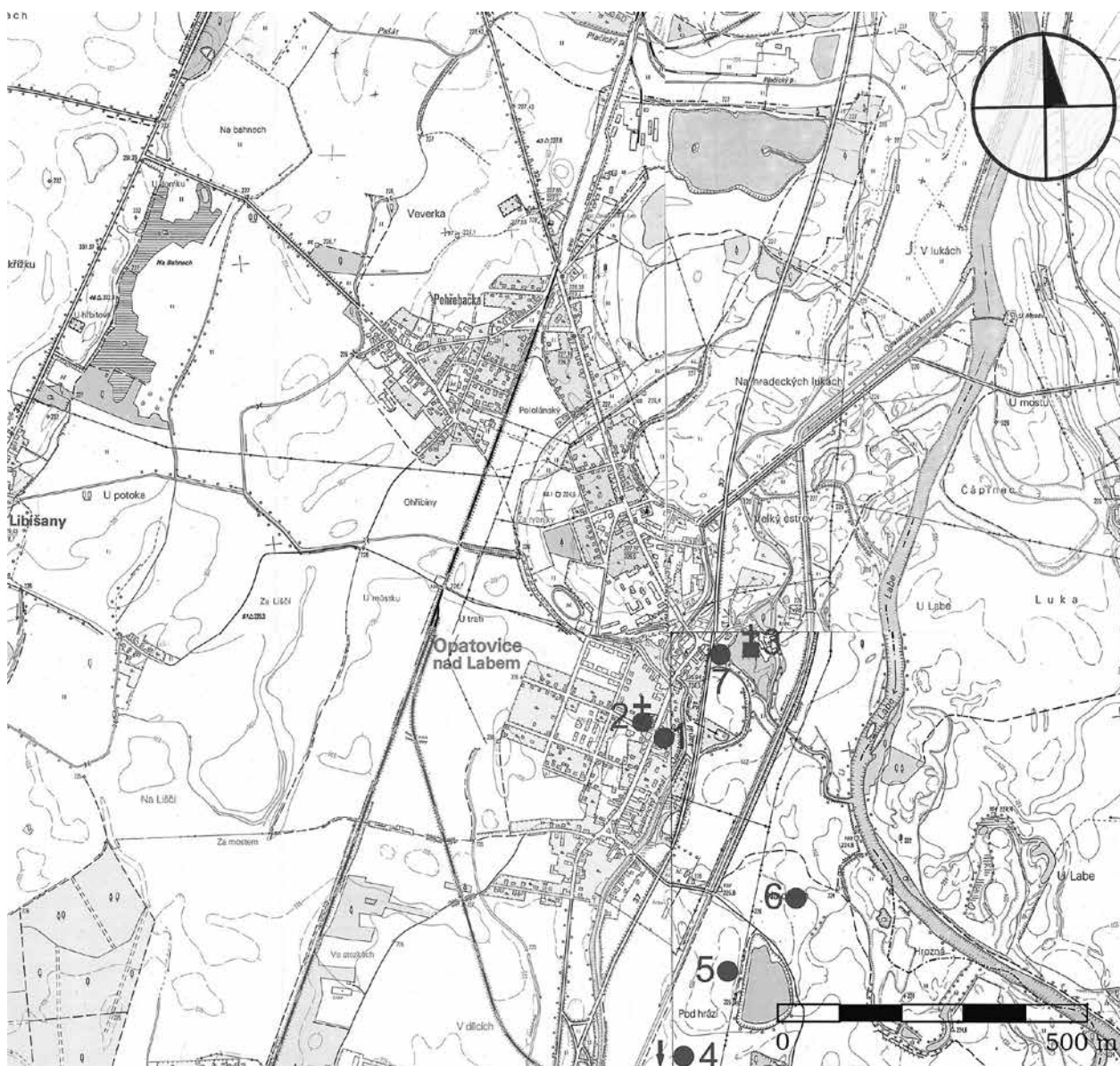
Opatovice nad Labem leží na severní hranici dnešního Pardubického kraje a okresu, z historického hlediska však tvoří součást širšího zázemí již od pravěku významného východočeského střediska Hradce Králové. Přirozenou severojižní osou území a jeho hlavním krajinným činitelem je řeka Labe. Její údolí je na východě ohraničeno lesy na písčitém podloží starých teras Labe, na západě rovinatým terénem, který přechází v hřbet oddělující Urbanickou brázdu od brázdy Bohdanečské. Původní charakter krajiny pozměnily během posledních cca 150 let především regulace vodních toků, intenzivní zemědělská a také průmyslová výroba, značným zásahem však byla již stavba Opatovického kanálu na přelomu 15. a 16. století, která využila opuštěného labského údolí v Bohdanečské brázdě a není vyloučeno, že navázala i na starší vodní díla zřízená v době existence opatovického kláštera.

Sídelním jádrem oblasti je obec Opatovice nad Labem, která se rozkládá na pravém břehu Labe.

Centrálním bodem osídlení se zde stal benediktinský klášter, založený (na místě starší mnišské celly) kolem roku 1086 a zaniklý v roce 1421. Již brzy po svém založení byl klášter nadán rozsáhlými pozemkovými majetky, postupně dále rozšiřovanými a vytvářejícími téměř souvislou enklávu v oblasti mezi dnešním Hradcem Králové a Přeloučí.

Jak prokázalo dosavadní archeologické bádání, klášter nevznikl v liduprázdné krajině, ale naopak na území, které bylo relativně hustě osídlené již od starší doby hradištní (*obr. 1*). Shrňme¹, že výzkumy ve druhé polovině 50. let 20. století přinesly údaje zejména o klášterním hřbitově (publikace části výsledků viz *Rataj 1967*, 593–598, stručný přehled též *Justová 1968*, 198–199); za pozornost stojí i rozbor rostlinných makrozbytků, jeden z prvních ve východních Čechách, z vrstvy datované do 14. století (*Tempír 1962*, 510–515). Výzkum provedený na tak zvaném předklášterním ostrůvku v roce 1960 zde prokázal malé pohřebiště, datované na konec 11. a počátek 12. století (tedy již v době existence kláštera); před ním zde existovalo malé sídliště, patrně z 11. století, které podle všeho vzniku kláštera předcházelo (*Smetánka 1967*, 472–477). V souvislosti se stavbou elek-

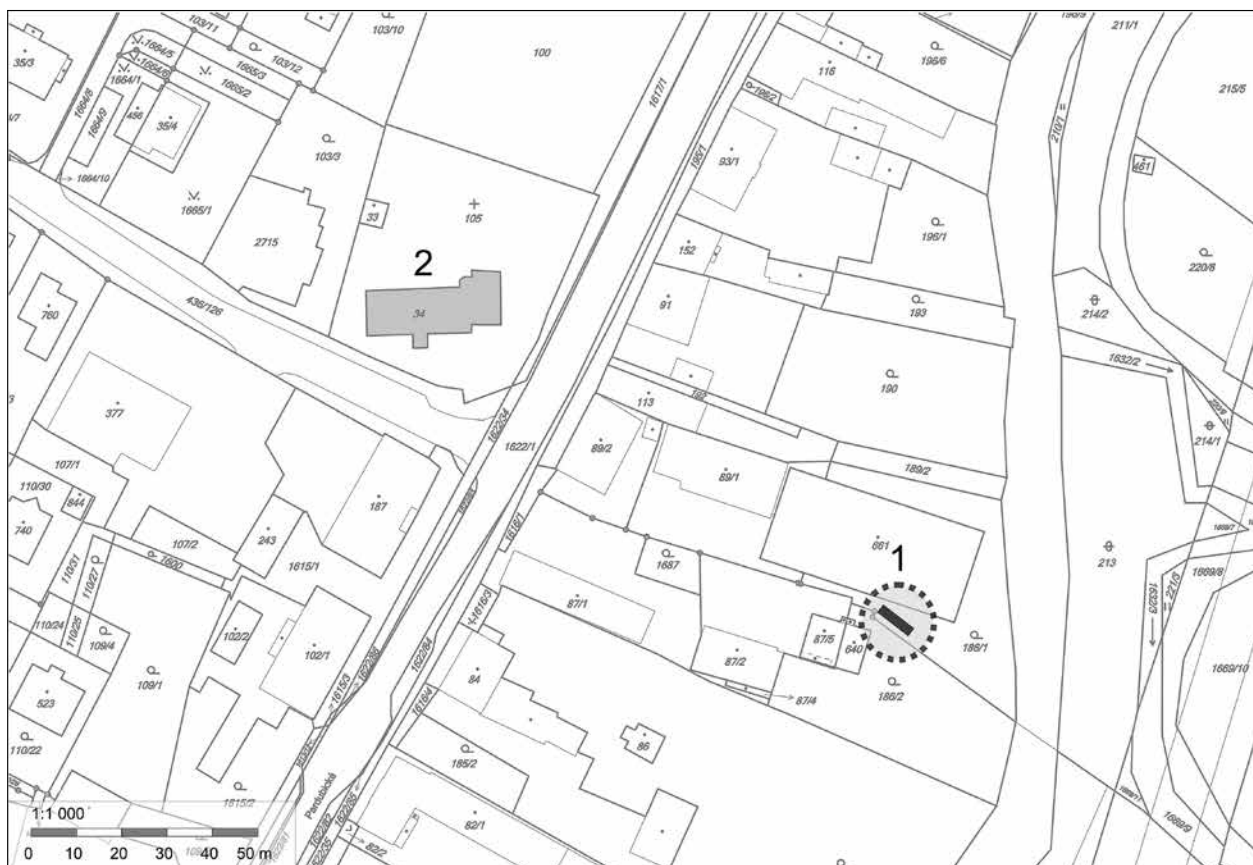
¹ Populární přehled výsledků archeologických výzkumů v Opatovicích nad Labem také viz *Matěáško – Půlpán 2012*.

Obr. 1 Opatovice nad Labem, přehledová mapa. 1 – poloha výzkumu na staveništi haly; 2 – kostel sv. Vavřince; 3 – klášterišť; 4 – slovanské sídlištní objekty zkoumané 1956–1957 při stavbě elektrárny; 5 – sídlištní objekty na parc. č. 1503; 6 – raně středověké objekty na místě pískovny parc. č. 1516/2; 7 – mladohradištní sídliště a pohřebiště na tzv. předklášterním ostrůvku. – Fig. 1 Opatovice nad Labem, an overview map. 1 – position of the research at the building ground of the hall; 2 – St. Laurentius church; 3 – place of the monastery; 4 – early mediaeval features explored in 1956–1957 during the construction of the power plant; 5 – early mediaeval features on the plot n. 1503; 6 – early mediaeval features in the sand-pit n. 1516/2; 7 – late hillfort period settlement and burial ground on the former island in front of the monastery.

trárny v jižní a jihovýchodní části katastru Opatovic v druhé polovině 50. let 20. století byly prozkoumány části dvou sídlišť, první ze střední doby hradištní (Vokolek 1962b, 636, 653, 654) a 1200 m severně od něj na parc. č. 1503 západně od písničku, který vznikl při stavbě elektrárny, druhé z mladohradištního období (Vokolek 1962, 654–656; sídliště leželo v prostoru zkoumané lužické osady a navazujícího pohřebiště ze stejného období, které fungovalo ještě v období kultury slezskoplatěnické, viz Rataj – Vokolek 1962; dále viz Justová 1968, 197–199). Po určité odmlce byla

na území Opatovic nad Labem provedena na přelomu 80. a 90. let 20. století intenzivní povrchová prospekce, při které kromě nových nálezů z již známých míst došlo ke zjištění nových lokalit z období hradištního i vrcholného středověku (Sigl 1992, 35–38). Další výrazná etapa výzkumu nastala na počátku 21. století, kdy se v několika sezonách zkoumala plocha písničku (parc. č. 1516/2) bezprostředně navazující na území zkoumané na konci 50. a počátkem 60. let 20. století (výše uvedené sídliště a pohřebiště lidu popelnicových polí). Kromě nálezových situací z několika

Obr. 2 Situační plánec jádra Opatovic nad Labem se zakreslením polohy průzkumné sondy (1) a kostela sv. Vavřince (2). – Fig. 2 Situation of Opatovice nad Labem with the marking of trench (1) and St. Laurentius church (2).

pravěkých období (zejména kultura slezskoplatěnická, latén a další) zde byly v sezonách 2002–2004 odkryty jednotlivé spíše mělké objekty náležející době (mlado)hradištní (Sigl 2003, 135; Sigl – Vokolek 2004, 136; Sigl – Vokolek 2005, 186). Z dalších významných archeologických akcí je třeba jmenovat povrchový průzkum v trase budoucí silnice R35, který proběhl v jihozápadní a jižní části katastru. Při ní bylo zjištěno několik poloh s nálezy keramiky zejména vrcholného středověku, v jednom případě snad i ze starší doby hradištní. Ne všechna tato naleziště lze vzhledem k počtu i kvalitě nalezených zlomků označit za lokality (viz Bláha – Kalferst – Sigl 2005, 11–14; Kalferst 2004, 7–8). Nejnověji, v letech 2008 a 2009 se prováděl výzkum v trase přeložky silnice I/37 východně od klášterišť, který však výraznější doklady hradištního osídlení nepřinesl, a výzkum při stavbě elektrického vedení v areálu klášterišť, jenž zachytil zděné konstrukce bývalého kláštera (ke klášteru přehledně Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 401; přehled a shrnutí dosavadních archeologických aktivit na klášterišti viz Čurda 2015, 48–56).

Zatímco o osídlení klášterišť i extravilánu Opatovic v raném a vrcholném středověku máme určitou

představu, jak ukázaly předchozí řádky, daleko méně dokladů je k dispozici o osídlení historického intravilánu vsi kolem kostela sv. Vavřince. Z tohoto důvodu byly sledovány zemní práce, které proběhly v souvislosti s výstavbou haly firmy INTAS na pozemku parc. č. 186/1 jihovýchodně od kostela.

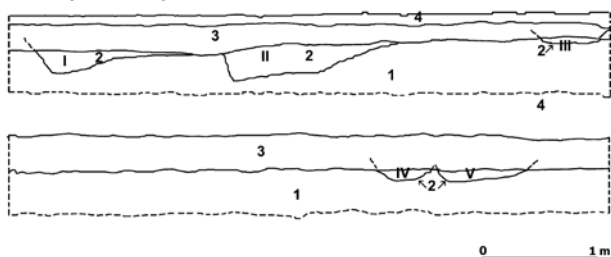
Pro ověření přítomnosti archeologických situací na daném území byla stavebníkem na pozemku 186/1 vyhloubena zjišťovací sonda o délce cca 7 m vedoucí rovnoběžně ve směru SZ–JV asi 2 m od hranice se sousedním pozemkem č. 186/2 (obr. 2). U výkopu, jehož šířka činila cca 80 cm a hloubka 90 cm, byla dne 22. 10. 2003 provedena dokumentace profilů, ovzorkování a sběr z vytěžené zeminy. Pod cca 10 cm silnou vrstvou drnu (vrstva 4) byla po celé délce výkopu dokumentována 20–30 cm silná vrstva ulehle šedorezavé písčité hlíny (3). Ta již nasedala v hloubce 30–40 cm na rostlý terén, tvořený rezavě hnědým šterkopískem místy přecházejícím v čistý písek (1). Do vrstvy 3 a do podloží se zahlubovalo několik objektů (I–V) vyplněných celkem jednotně černošedým zahliněným pískem s ojedinělými uhlíky (obr. 3).

Z výplně objektu I pocházejí zvířecí kosti, z ostatních ojedinělé drobné zlomky raně novověké kera-

Opatovice nad Labem, hala firmy INTAS HK Pardubická čp. 59

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM 2003

severní a jižní stěna sondy I/2003

Obr. 3 Staveniště haly na parc. č. 186/1. Severní a jižní řez. 1 – štěrkopískové a pískové podloží; 2 – černošedý zahliněný písek; 3 – šedorezavá písčítá hlína; 4 – humus a drn; I–V – zahloubené „objekty“. – Fig. 3 The construction site of the hall n. 186/1. Northern and southern section. 1 – the gravel subsoil; 2 – black and gray loamy sand; 3 – gray pink sandy loam; 4 – humus and turf; I–V – sunken features.

miky. Největší soubor nálezů² se podařilo získat z výhozu zeminy, konkrétně z vrstvy 3. Šlo o cca 57 zlomků keramiky. Okrajů bylo celkem deset kusů, převážně je lze klasifikovat jako rozevřené s odsazením pokličky na vnitřní straně, na vnější straně se objevovalo zesílení v podobě vývalku (obr. 4: 1, 2, 4–6, 8, 9). Jeden okraj byl zesílený a oble ukončený s prožlabením (obr. 4: 7). Ve výše uvedených případech šlo o hrnce. Jeden okraj, bohužel z vnější strany poškozený, byl vodorovně vyhnutý a pocházel pravděpodobně z mísy (obr. 4: 13). Další okraj, který můžeme z hlediska tvaru popsat jako vyhnutý, byl zdobený na vnitřní straně oválnými vtisky, na vnější straně nepravidelnou jednoduchou vlnicí a pod ní vývalkem s vodorovnou rýhou (obr. 4: 3).

Seďm zlomků z podhrdlí bylo zdobeno rytou šroubovicí, tři další byly nezdobené, v jednom případě se objevil náznak jednoduché vlnice. Střepy z výdutě byly v jedenácti případech zdobené vodorovnou šroubovicí. Zlomky dna byly zjištěny dva, z toho v jednom případě se stopami podsýpky. Na jednom tuhovém střepu ze dna se na vnitřní straně objevil náznak plastické výzdoby připomínající hrnčířskou značku (obr. 4: 15). Nezdobených zlomků bylo získáno 19. V keramickém těstě se v ostřivu běžně vyskytovaly křemínky, u pěti střepů byly ve hmotě viditelné šupinky slídy. Keramika byla oxidačně pálena do odstínů hnědé až šedohnědé barvy, s drsným, v jednom případě s rozpraskaným, povrchem. Z uvedené charakteristiky se vymykalo 6 atypických střepů vyrobených z keramické hmoty se silným podílem tuhy, které pocházejí ze zásobnic. Keramika byla

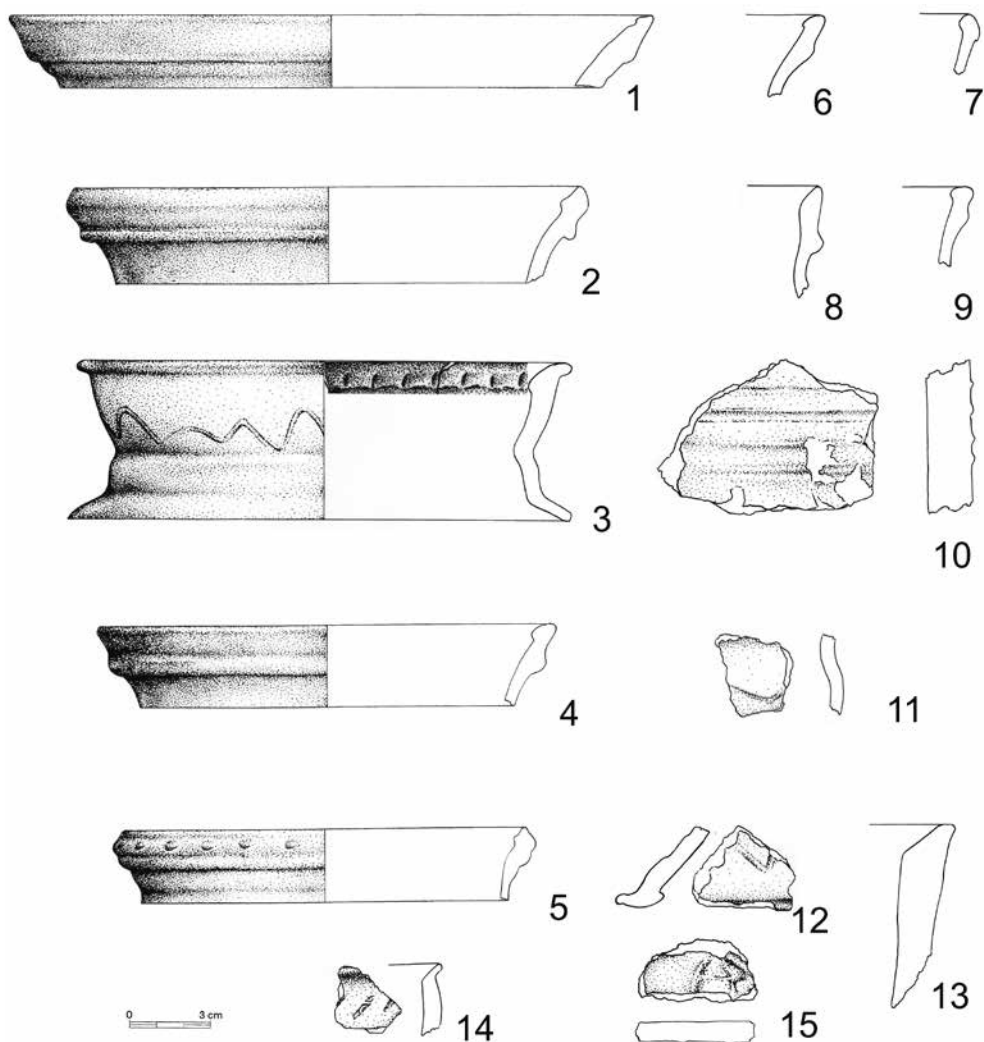
dosti fragmentarizovaná, rozměry naprosté většiny zlomků nepřesahovaly 4 cm, největší měřil 8 × 10 cm.

Další keramické zlomky podobného vzhledu se podařilo získat z výkopku stavby samotné haly, která nebyla bohužel předem ohlášena a archeologicky sledována. Tento soubor obsahoval osm zlomků. Jeden okraj byl jednoduchý, oble ukončený, na hrdle náběh na široce rozevřenou výdut. V její horní části byl pás výzdoby hřebenovým trojnásobným vpichem, pod ním náznak horizontální rýhy nebo prožlabení (obr. 4: 14).

Druhý okraj náleží patrně pokličce, na vnější straně zdobené nejméně jedním páskem jednoduché vlnice (obr. 4: 12). Tyto zlomky byly šedočerné barvy, oxidačního výpalu, s křemínky v keramickém těstě (někdy vystupujícími na povrch), avšak beze stop slídy. Podobnou charakteristiku keramické hmoty i výpalu měly tři fragmenty ze spodní části nádoby s částí dna, na jehož vnější straně byly patrné stopy podsýpky. Vzhledem se mírně vymyká střep z podhrdlí, zdobený na povrchu jednoduchou vlnicí, jehož povrch i vnitřek byly hnědé barvy, v ostřivu se kromě křemínek nacházely i třpytky slídy (obr. 4: 11). Dva zlomky pocházely z tuhových zásobnic, povrch jednoho ze střepů byl opatřen světle hnědou vrstvičkou („engobou“) zdobenou nepravidelnými vodorovnými rýhami (šroubovicí; obr. 4: 10). I u tohoto souboru lze konstatovat jeho značnou fragmentarizaci.

Analýzované soubory se jeví jako celkem homogenní. Z keramických tvarů jsou zastoupeny hrnce, mísa, poklička a zřejmě i tuhové zásobnice. Vzhledem k použité technologii i charakteristické výzdobě lze tento soubor označit jako keramiku hradištní tradice z poloviny 13. století. Dva ze zlomků, kde se objevuje hřebenový vpich a keramická hmota s podílem slídy v kombinaci s výzdobou jednoduchou vlnicí se jeví jako starší, pravděpodobně mladohradištní. Poněkud překvapuje zhruba desetiprocentní podíl tuhové keramiky, což vyvolává otázky ohledně využití těchto nádob k výrobním a hospodářským účelům. Nalezená keramika se tvaroslovím, výzdobou i technologickými vlastnostmi nijak nevymyká produkci známé z Hradce Králové či z Chrudimi a datované do druhé poloviny 13. století, případně jeho závěru (Frolík – Sigl 1995, 75–78; Frolík – Sigl 1998, 88–92; Richter – Vokolek 1995, 57–79). Za důležité chronologické vodítko lze považovat i nepřítomnost světlé červeně malované keramiky v uvedeném souboru. Pokud bychom měli uvedený soubor srovnávat s jinými keramickými nálezy z katastru obce, jeví se jako blízká analogie soubor keramiky ze sídliště na tak zvaném předklášterním ostrůvku, který byl datován do závěru 11. století. Nádoby vejčité profilace se širokými plecemi byly v horní části těla zdobeny hustou šroubovicí (Smetánka 1967, 475). Tento způsob stavby těla nádob i výzdoby u keramiky z Hra-

² Celý soubor nálezů z popisovaného výzkumu je uložen pod přírůstkovým číslem 68/2007 v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Materiál náležející 13. století je označen inventárními čísly 101524 a 74607.

Obr. 4 Keramické nálezy z vrstvy 3. 1–9, 13, 15 – inventární číslo 101524; 10–12, 14 – inventární číslo 74607. Kresba Klára Hemplová. – Fig. 4 Pottery from layer 3. 1–9, 13, 15 – inventory number 101524; 10–12, 14 – inventory number 74607. Drawing by Klára Hemplová.

decka přetrval až do 13. století. Určitou podobnost můžeme sledovat i v keramickém souboru z polohy Na Slovanech v Pardubicích, a to jak v tvarosloví, tak výzdobě. Na rozdíl od sledovaného souboru z Opatovic se zde objevila i červeně malovaná keramika. Zmiňovaný pardubický soubor je datován do druhé poloviny 13. – počátku 14. století (*Sigl – Vokolek 2011*, 11, 16–19). Z dalších paralel lze zmínit soubor mlado- a pozdně hradištní keramiky získaný při odbahňování rybníka ve Stolanech (okres Chrudim), v němž se lze setkat s podobnými tvary nádob a rovněž se objevuje výrazný podíl tuhových zásobnic (*Musil 2012*, 211). Není bez zajímavosti, že Stolany jsou k roku 1229 zmiňovány v majetku opatovického kláštera (*tentýž*, 212).

Z objektu I bylo získáno pět zlomků zvířecích kostí. Jak ukázala osteologická analýza provedená

M. Holubem (2015), náležely tyto fragmenty jednomu jedinci ovce/kozy stáří nejméně 3,5–4 let. Šlo tedy o jedince kosterně dospělého, který nebyl primárně určen jako zdroj masa, ale sloužil k chovným účelům a produkci mléka, případně i vlny (v případě ovce). Zkoumaný materiál rovněž nevykazoval stopy po sekání, řezání či lámání ani působení ohně. Z tohoto důvodu nešlo o typický kuchyňský odpad. Rozbor neprokázal ani stopy po okusu od šelem či hlodavců.

Pro posouzení uvedeného souboru je třeba přihlídnout k místu nálezu, které je vzdáleno jen několik desítek metrů od kostela sv. Vavřince. Vedle areálu bývalého kláštera, který leží severovýchodním směrem, lze tuto sakrální stavbu považovat za centrální bod osídlení (*Frolík – Sigl 1995*, 12). Dosavadní literatura se v okolnostech vzniku kostela a jeho datování rozchází: nelze zcela vyloučit raně gotický původ,

zásadní přestavba se předpokládá na konci 14. století, další pak v pohusitské době. Většinou se však místně ztotožňuje s kaplí P. Marie, připomínanou písemně roku 1397. K přenesení patrocina došlo zřejmě po zániku kláštera. Předpokládá se použití staršího stavebního materiálu pocházejícího z areálu kláštera (*Kurka 1914*, 458–459; *Líbal 2001*, 296–297; *Poche a kol. 1978*, 535). Nálezy získané z plochy haly INTAS dokládají osídlení intravilánu dnešní obce ve 13. století. Nelze se zatím blíže vyjádřit k jeho struktuře a vztahům k uvedené blízké sakrální stavbě i k areálu kláštera. Za pozornost stojí výše uvedené osteologické nálezy, které naznačují možnost chovu ovčí či koz, tedy činnosti, která by mohla souviset s hospodářským zázemím benediktinského kláštera. Bohužel je datování těchto kostí dosti problematické a nelze vyloučit jejich uložení až v období po zániku kláštera. Přesto, že výzkum na staveništi haly INTAS přinesl spíše dílčí poznatky k vývoji osídlení intravilánu Opatovic nad Labem, prokázal zároveň význam sledování všech zemních zásahů i v zastavěných územích jader obcí.

Summary

The paper brings a brief assessment of the present medieval finds from Opatovice. The main part describes the site situation during the building of the shed in the urban area near the church of St Lawrence. The excavated pottery assemblage may be most likely dated to the half of the 13th century and it is therefore an evidence for the settlement of this part of the urban area in the beginning of the High Middle Ages. Unfortunately it is impossible to comment more precisely on the structure of the settlement activities and their relations to the adjacent church of St Lawrence (gothic origin) and the area of monastery from the 11th century. Osteological finds from one of the documented features indicate the possibility of sheep or goat breeding, which could be one of the activities connected to the agricultural background of the Benedictine monastery. Unfortunately the dating of these bones is highly problematic and we cannot exclude their deposition in the time after the monastery destruction.

Literatura a prameny

- Bláha, R. – Kalferst, J. – Sigl, J. 2005:* Přírůstky archeologické sbírky hradeckého muzea v roce 2004. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 3–18.
- Čurda, T. 2015:* Rodinné domy na opatovickém klášteřišti aneb jeden z posledních příběhů kláštera opatovického. Východočeský sborník historický 27, 45–65.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1995:* Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1998:* Chrudim v pravěku a středověku. Obrázky každodenního života. Chrudim.
- Holub, M. 2015:* Opatovice nad Labem – Hala. Závěrečná zpráva o analýze zvířecího osteologického materiálu. Archiv archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové.

- Justová, J. 1968:* Nálezové zprávy Archeologického ústavu ČSAV 1955–1964. Archeologické studijní materiály 6.
- Kalferst, J. 2004:* Archeologické nálezy na správním území Opatovic nad Labem. Archiv archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové.
- Kurka, J. 1914:* Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (místopis církevní do r. 1421). Praha.
- Líbal, D. 2001:* Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Matěáško, J. – Půlpán, J. 2012:* Archeologické nálezy v Opatovicích n/L. In: Josef Matěáško. *Opatovice nad Labem, včera, dnes a zítra* [online]. Aktualizováno 8. 5. 2015 [cit. 13. 9. 2015]. Dostupné z: <http://opatovice.xf.cz/Historie/archeologie.pdf>.
- Musil, J. 2012:* Pověst nebo realita? aneb Záchranný archeologický výzkum při odbahňování Panského rybníka ve Stolanech v roce 2011. Chrudimský vlastivědný sborník 16, 207–236.
- Poche, E. a kol. 1978:* Umělecké památky Čech 2, K–O. Praha.
- Nohejlová, E. 1925:* Příběhy kláštera opatovického. Praha.
- Rataj, J. 1967:* Archeologický výzkum na území opatovického kláštera. Památky archeologické 58, 592–598.
- Rataj, J. – Vokolek, V. 1962:* Lužické a slezskoplatěnické pohřebiště v Opatovicích nad Labem. Památky archeologické 53, 19–66.
- Richter M. – Vokolek, V. 1995:* Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- Sigl, J. 1992:* K osídlení nejbližšího zázemí kláštera v Opatovicích nad Labem ve světle nových archeologických výzkumů. Východočeský sborník historický 2, 33–44.
- Sigl, J. 2003:* Informace o předstihovém archeologickém výzkumu v Opatovicích n. L. v letech 2000–2002. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 29, 134–141.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 2004:* Archeologický výzkum v Opatovicích n. L. v květnu až červenci 2003. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 30, 135–140.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 2005:* Další dvě sezóny výzkumu v Opatovicích n. L., okres Pardubice. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 186–191.
- Sigl, J. – Vokolek, V. 2011:* Nové poznatky ke středověkému osídlení Pardubic, sídliště Na Slovanech (k. ú. Studánka). Východočeský sborník historický 20, 3–20.
- Smetánka, Z. 1967:* Výzkum na předklášterním ostrůvku v Opatovicích nad Labem. Archeologické rozhledy 19, 471–477.
- Tempír, Z. 1962:* Nález pecek a skořápek z plodů ovocných dřevin v Opatovicích nad Labem. Archeologické rozhledy 14, 510–516.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997:* Encyklopedie českých klášterů. Praha.
- Vokolek, V. 1962a:* Bronzová spona z Opatovic n. L. Archeologické rozhledy 14, 266–267.
- Vokolek, V. 1962b:* Slovanská sídliště v okolí Opatovic n. L. Archeologické rozhledy 14, 636, 653–656.

Mgr. Radek Bláha
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
E-mail: r.blaha@muzeumhk.cz

PhDr. Jiří Sigl
Univerzita Pardubice, Ústav historických věd
E-mail: xsigl@volny.cz